

Шаповал В.М.,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор філософських наук, професор

Революція і проблеми свободи

У житті людських спільнот періоди повільного, поступального розвитку змінюються бурхливими, динамічними подіями, що призводять до значних змін всіх сторін життя суспільства. Не без належних на те підстав такі події називають революціями. Зазвичай, про революцію говорять тоді, коли відбувається радикальний перелому соціальній дійсності, потерпають руйнації попередні державні інститути і громадські стосунки, відкривається простір новим тенденціям. Настає епоха змін, суттєвий поворот у житті спільноти, відмова від старих структур і колишнього способу життя, на часі наміри побудови абсолютно нових економічних і політичних порядків. Великими називають ті революції, які не лише повертають напрям розвитку певної країни або народу, але стають каталізатором змін в інших регіонах світу, відкривають нову сторінку всесвітньої історії.

Якщо неупереджено поглянути на людську історію, то можна легко помітити, що відносно спокійних, урівноважених часів було мало, і вони були короткими, напроти, драматичні події, пов'язані з різними соціальними антагонізмами, повстаннями, війнами, нашестями, переселеннями народів абсолютно переважають. Самі по собі напруженість і гострота подій зовсім не означає, що має місце саме революція. Вирішальне значення має врахування наслідків тих соціальних катаклізмів, що відбуваються. Одним з переконливих підтверджень того, що має місце саме революція, а не конфлікт локальних інтересів, є те, що спільно та радикально відмовляється від свого минулого, рішуче змінює стратегічні пріоритети і починає будувати нові соціальні форми життя немовби з чистого аркушу.

Будь яка революція, як і інші соціальні явища, має свої етапи, логіку, зльоти і падіння. Якщо торкнутись засадничих причини будь якої революції, то її основою, найчастіше, виступає стан кричущої несправедливості та несвободи, що радикалізує відносини у суспільстві та свідомість переважної більшості членів суспільства, породжує прагнення відновити свободу і справедливість. Невдоволення існуючим станом речей, нерідко без чіткого розуміння причин того, що відбувається, і остаточної мети глобальних рухів, приводить у рух значні маси людей, веде їх на барикади, змушує терпіти надзвичайні труднощі заради великої мрії – втілення ідеалів справедливості і свободи.

Початковий етап революції, як правило, характеризується ейфорією свободи, відчуттям того, що будуть зметені усі рамки і межі, що заважали їй, і людська свобода нарешті отримує неосяжні простори для свого поширення. Та на наступному етапі революції приходить усвідомлення того, що такі настрої були ілюзією та великою помилкою, що насправді прийшла не свобода, а свавілля, дикий, первісний, нічим не стримуваний хаос.

Визначальна відмінність між свободою і свавіллям полягає у тому, що свобода необхідною пов'язана з відповідальністю і конструктивним, творчим началом. Дійсна свобода має наслідком творення нових матеріальних і духовних цінностей, людських відносин, позитивних перетворень соціуму і розвитку особистостей. Напроти, свавілля – це стихія, що не знає ніяких рамок і меж, за своєю природою воно є деструктивною, руйнівною силою, проявом, позбавленого будь яких дієвих розумних підстав, самовпевненого і мізерного «я хочу».

Торкаючись питання про засади свободи та її існування у різних формах людських спільнот, Томас Гоббс писав, що на певному рівні історичного розвитку людини на зміну природному станові, що характеризується абсолютною свободою і «війною усіх проти усіх», приходить цивільний стан або держава, як організованість, впорядкованість і цілісність громадського життя. Оскільки люди живуть разом, об'єктивно необхідні загальні правила або закони, що упорядковують їх спільне життя. Такі правила, що почали формуватись ще на початку розумного життя людей, а потім постійно змінювались і удосконалювались, дістали назву релігії, моралі і права. Держава є однією їх найбільш складних форм організації суспільного життя, на яку покладаються функції впорядкування, управління, коригування, регламентації поведінки окремих особистостей і значних мас людей в умовах постійного зростання чисельності людей і неухильного скорочення природних ресурсів.

Як підкреслювала Х. Аренд, у часи криз і революцій свобода стає прямою метою політичних дій. Але цього мало, вона є реальною причиною того, що люди взагалі мають політичну організацію суспільства.

Довгий час людське суспільство розвивалось переважно екстенсивними засобами, тобто завдяки зростанню чисельності людей, задіяних у матеріальному виробництві та залученню до експлуатації все більше і більше природних ресурсів. Але на якомусь етапі прийшло усвідомлення тієї думки, що такий шлях має свій кінець, треба шукати нові шляхи розвитку. Одним з найважливіших ресурсів, що може нескінченно забезпечувати подальший прогрес людства є саме свобода. Поширення свободи, вдосконалення її моральних і політико-правових форм, невід'ємний зв'язок свободи з творчістю усе більш виразно постають головними інструментами вирішення більшості людських проблем.

Навряд чи хто буде заперечувати, що подальше існування людей на нашій планеті буде супроводжуватись наростанням великих і малим проблем. Важливо своєчасно виявляти проблеми, та давати гідну відповідь викликам, що виникають. В умовах тотальної невизначеності майбутнього, залучення максимально великої кількості вільних, творчих, нетривіально мислячих та націлених на дії особистостей до вирішення найбільш гострих проблем є найбільш переконливою, та такою, що приведе до успіху стратегією.

Спокійні періоди людського життя характеризуються тим, що встановлюється хисткий баланс між потребами таких, що живуть спільно, людей, і можливостями задовольняти ці потреби за допомогою економічних, соціальних та культурних чинників, тобто, усього того, що включено у гранично широке поняття держава. Коли такий баланс порушується, наступають часи нестабільності змін, а коли цей розрив ставить людей на межу життя і смерті, виникає ситуація, що містить ознаки революції.

В одній з своїх робіт Гегель висловив важливу думку, що «державі не потрібні герої», маючи на увазі, що чітко установлений правовий порядок виключає будь які надзвичайні ситуації, а натомість – і надзвичайні дії, що потребують появи героїв. Філософ мав на увазі державу, що відповідає своєму поняттю. У світі існують десятки і сотні держав, що мають місце найрізноманітніші форми правління і стосунки між правителями і підлеглими, але далеко не всі з існуючих держав можна назвати дійсними. За Гегелем, держава, що відповідає своєму поняттю, – це така держава, де править не свавілля тих, хто стоїть при владі і насильство над особистостями, а закон і порядок, де громадяни мають всі передумови для існування та діяльності, побудови благополучного щасливого життя. Гегелівське розуміння держави можна розцінювати як певним чином ідеальне і навіть утопічне. Проте соціальне життя тим і відрізняється від природного, що тут діють люди, які ставлять цілі і намагаються досягти їх. Якщо це так, то позитивні результати можуть з'явитися лише тоді, коли будуть ставитись позитивні цілі, слідом за чим будуть відбуватись відповідні дії. Навпаки, негативні цілі і дії, спрямовані на руйнування існуючих зв'язків і відносин, не можуть не привести ні до чого іншого, окрім деструкції і хаосу.

Гоббс детально описав перехід від природного до громадянського стану, але не торкався питання щодо того, чи можливо зворотне. Збагачені досвідом минулих десятиліть, ми сьогодні розуміємо, що громадянський стан або держава не є чимось остаточним, раз і назавжди даним, вона легко може знов перетворитись у природний стан, тобто перейти у дикість з усіма, супроводжуваними цей стан наслідками. Наша надзвичайно складка і переповнена суперечностями цивілізація зовсім

не застрахована від того, щоб в одну мить розвалитись, а люди знов опиняться у печерах.

Істинній державі не потрібні герої, не потрібні надзвичайні стани, а отже – революції. Нормальний розвиток держави є еволюційний розвиток, коли нове змінює старе (говорячи гегелівською мовою) шляхом «зняття», а не тотального заперечення. Руйнація соціальних зв'язків і стосунків відкидають суспільство на десяти років назад, що вимагає потім неймовірної напруги сил, величезних ресурсів для того, щоб привести громадський механізм і людські стосунки у впорядкований стан. У переважній більшості випадків для надання суспільству нових якостей більш прийнятними виглядають такі, що послідовно впроваджуються, реформи, а не революції.

Саме в умовах впорядкованого, належного існування держави розквітає справжня свобода, яка полягає у тому, щоб кожна людина змогла реалізувати усі свої творчі потенції, щоб її таланти і здібності могли знайти найповніше утілення і служити благу суспільства і всебічному розвитку особистості.